

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ АРХЕОЛОГІЇ

АРХЕОЛОГІЯ
І ДАВНЯ ІСТОРІЯ
УКРАЇНИ
Випуск 6

2011
КИЇВ

С П Р А В Ж Е К Л А С Н І
А Р Х Е О Л О Г І

До 70-річчя професора
Михайла Івановича ГЛАДЮКА

УДК 902/904(477)
ББК Т4(45)2/4я43
А 874

Серія присвячена публікаціям досліджень з археології та давньої історії України. Висвітлюються питання соціально-економічного розвитку та культурних зв'язків населення України у кам'яному та мідно-бронзовому віках, сторінки з історії киммерійців та скіфів, матеріальна та духовна культура античних греків у Північному Причорномор'ї, етногенез та рання історія слов'ян, розвиток давньоруських міст і сіл. Видаються нові археологічні матеріали, розвідки з історії археології та архівні джерела. Для археологів, істориків, краєзнавців, учителів історії, студентів історичних факультетів, усіх хто цікавиться давньою історією України.

Серия посвящена публикациям исследований по археологии и древней истории Украины. Освещаются вопросы социально-экономического развития и культурных связей населения Украины в каменном и медно-бронзовом веках, страницы по истории киммерийцев и скифов, материальная и духовная культура античных греков в Северном Причерноморье, этногенез и ранняя история славян, развитие древнерусских городов и сел. Издаются новые археологические материалы, разведки по истории археологии и архивные источники.

Для археологов, историков, краеведов, учителей истории, студентов исторических факультетов, всех кто интересуется древней историей Украины.

A series is devoted to publications of investigations on archaeology and ancient history of Ukraine. Questions of social and economic development and cultural relations of the population of Ukraine in the Stone and Copper-Bronze Age, pages of Cimmerian and Scythian history, material and spiritual culture of antique Greeks in Northern Black Sea Coast, ethnogenesis and early history of Slavs, development of the Ancient Russian cities and villages are under observing. New archeological records, survey on history of archaeology and archival sources are being published.

This series is intended for archeologists, historians, regional specialists, teachers of history, students of historical departments and for all who is interested in ancient history of Ukraine.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ СЕРІЇ:

Толочко П. П. (голова), академік НАН України

Івакін Г. Ю. (заступник голови), член-кореспондент НАН України

Корвін-Піотровський О. Г. (відповідальний секретар), кандидат історичних наук

Залізник Л. Л., доктор історичних наук

Козак Д. Н., доктор історичних наук

Крижицький С. Д., член-кореспондент НАН України

Моця О. П., член-кореспондент НАН України

Отрощенко В. В., доктор історичних наук

Скорий С. А., доктор історичних наук

Збірник присвячено сімдесятиріччю Михайла Івановича Гладких, відомого українського палеолітознавця, історика первісності, професора кафедри археології та музеєзнавства Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

До збірки увійшли статті учнів та колег ювіляра. Проблематика збірки пов'язана з науковими інтересами професора М.І. Гладких.

Сборник посвящен семидесятилетию Михаила Ивановича Гладких, известного украинского палеолитоведа, историка первобытности, профессора кафедры археологии и музееведения Киевского национального университета имени Тараса Шевченко.

В сборник вошли статьи учеников и коллег юбиляра. Проблематика сборника связана с научными интересами профессора М.И. Гладких.

This collection of papers is dedicated to the eminent Ukrainian archaeologist and Paleolithic specialist famous scientist M.I. Gladkikh on the occasion of his seventieth birthday.

The collection of scientific works includes articles of students and colleagues. The problems of article associated with the collection of scientific interests of Professor M.I. Gladkikh.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ВИПУСКУ:

Залізник Л. Л. (відповідальний редактор), доктор історичних наук

Рижов С. М. (відповідальний секретар) кандидат історичних наук

Івакін Г. Ю., член-кореспондент НАН України

Корвін-Піотровський О. Г., кандидат історичних наук

Кухарчук Ю. В., кандидат історичних наук

Синиця Е. В., кандидат історичних наук

Степанчук В. М., доктор історичних наук

Терпиловський Р. В., доктор історичних наук

На першій сторінці обкладинки використано фото житла 4, Межирічі (фото М.І. Гладких).

ISBN 978-966-02-5429-9 (серія)
ISBN 978-966-02-6113-6 (Вип. 6)

© Інститут археології НАН України, 2011

ЗМІСТ

КЕПИН Д. В.	
Вклад М.И. Гладких в исследование палеолита	4
СПИСОК ОСНОВНИХ НАУКОВИХ ПРАЦЬ М.І. ГЛАДКИХ	13
ПАЛИЕНКО С. В.	
М.И. Гладких и социоисторическое направление в палеолитоведении	16
ГРИФФЕН Л. А.	
Жилище в технических и социальных аспектах	26
КРАХМАЛЬНАЯ Т. В., КЕПИН Д. В.	
Музейная практика сохранения ископаемой кости	34
СТЕПАНЧУК В. Н.	
Архаичные индустрии раннего верхнего палеолита восточной Европы: к вопросу о технологии пластинчатого расщепления и об «кориньякоидности»	38
МАТВІЙШИНА Ж. М., КАРМАЗИНЕНКО С. П., СТЕПАНЧУК В. М., РИЖОВ С. М.	
Результати палеогеографічних і археологічних досліджень пізньопалеолітич- ного пам'ятника Плесна	52
ПЯСЕЦЬКИЙ В. К.	
Геологічний вік похованих ґрунтів палеолітичної стоянки Сокирниця I у Закарпатті за палінологічними даними	63
ШИДЛОВСЬКИЙ П. С., ПРЯДКО Д. Ю.	
Пізній палеоліт Київського Правобережжя	68
ПАЗИНИЧ В. Г., СТЕЦЮК В. В., МАНЮК В. В.	
Новейшие данные о возрасте кодакской погребенной почвы и днепровского валунного сутлинка (к проблеме стратиграфии верхнего плейстоцена)	86
ЯКОВЛЕВА Л. А.	
Прикраси із мушель як елемент символіко-знакової системи оздоблення одяжі та тіла (за даними поселень і стоянок пізньої доби верхнього палеоліту України)	91
РИЖОВ С. М., КОВАЛЬЧУК О. М., ПОЛІШКО О. Д.	
Попередні підсумки вивчення викопних решток хребетних тварин із котлова- ну Канівської ГЕС у фондівій колекції Музею природи Канівського природ- ного заповідника	99
ТОЛОЧКО Д. В.	
Вплив еволюції теоретико-методологічних засад вітчизняної історичної науки на інтерпретацію трипільської культури в кінці XX — початку XXI століття	103
ЛЮБИЧЕВ М. В.	
Наземные сооружения на поселении черняховской культуры Войтенки (по материалам раскопок 2004—2009 гг.)	111
ЗЕЛЕНКО С., ТИМОШЕНКО М.	
Торговые отношения между Анатолийским регионом и Таврикой в поздне- византийский период	121
ГЛАДКИХ М. І.	
Проблемна ситуація в стратиграфії палеоліту України	127
НАШІ АВТОРИ	129
СПИСОК СКОРОЧЕНЬ	130

П. С. Шидловський, Д. Ю. Прядко
(Київ)

ПІЗНІЙ ПАЛЕОЛІТ КИЇВСЬКОГО ПРАВОБЕРЕЖЖЯ

У статті розглядаються пізньопалеолітичні пам'ятки, розташовані на території Київського плато.

Матеріали стоянок, досліджуваних з кін. XIX ст. різними вченими, вимагають сучасного аналізу в світлі нових даних з метою створення культурно-хронологічної схеми розвитку регіону в пізньопалеолітичних епоху.

Ключові слова: пізній палеоліт, Київське Правобережжя, крем'яний комплекс.

У географічному плані Київське Правобережжя є окремим ландшафтним біотопом, представленим високими лесовими формаціями правого берега Дніпра — Київського плато, що перерізаються у напрямку з Пд-Зх на Пн-Сх його притоками — Здвижем, Ірпенем, Стугнуою та Красною. З півночі Київське плато обмежено зандровою рівниною Київського Полісся та долиною р. Тетерів, а з півдня — Канівськими дислокаціями та долиною р. Рось з притоками (рис. 1).

Територія Київського Правобережжя здавна цікавила дослідників палеоліту з огляду на неординарність як самих пам'яток, так і унікальність предметів культури виявлених на них, тим більше, що саме з вивченням всесвітньо відомої Кирилівської стоянки пов'язується становлення вітчизняного палеолітознавства та репрезентація об'єктів кам'яного віку України у світі. Дослідженням Київського Правобережжя займалась низка видатних науковців в галузі первісної історії, серед яких слід окремо назвати В.В. Хвойку, М.Я. Рудинського, П.Й. Борисковського, І.Г. Шовкопляса, М.І. Гладких [Ветров, 2005, с. 19—23; Прядко, 2011а, с. 12—14]. У перше десятиліття XXI ст. виявлено та досліджено нові пам'ятки палеолітичної епохи на території Київського Правобережжя, серед яких помітне місце займають Сущанківський комп-

лекс та Велика Бугаївка. З огляду на появу нових та необхідності систематизації вже відомих даних про Київське Правобережжя, в запропонованій статті проводиться аналіз доступних матеріалів, перш за все крем'яних комплексів пам'яток, з метою створення в подальшому культурно-хронологічної схеми розвитку пізньопалеолітичної культури в означеному регіоні.

Кирилівська стоянка. Кирилівська стоянка, яку досліджував В.В. Хвойка в період з 1893 по 1900 р., розташовується на правому березі р. Дніпро в м. Києві. Місце стоянки являло собою частину берегової височини, що оперізувала долину Дніпра. Ця височина була перерізана двома глибокими ярами між якими тягнувся мис довжиною близько 150 м в довжину і 50 м шириною в основі. Палеолітичні культурні рештки залягали у двох культурних шарах — верхньому, розташованому на глибині 13—14 м і нижньому — 19—22 м [Хвойка, 2008, с. 7; Борисковский, Праслов, 1964, с. 31—32].

Недооцінюючи значення систематичної та докладної польової фіксації, В.В. Хвойка помилився в датуванні та інтерпретації виявлених решток, віднісши їх до міжльодовикової епохи [Колеснікова, 2007, с. 81—83]. З таким датуванням пам'ятки не погодився Ф.К. Вовк, який за стилістичним зображенням, технікою нанесення малюнків на бивнях мамонта та типологією крем'яних знарядь, відносив нижній культурний шар до мадленського часу. Таку точку зору дослідника підтвердили й П.П. Єфименко, П.Й. Борисковський, та І.Г. Шовкопляс, розглядаючи матеріали пам'ятки незалежно один від одного [Єфименко, 1953, с. 539—543; Борисковський, 1953, с. 174—175; Шовкопляс, 1971]. Вивчаючи стоянки Середнього Подніпров'я, М.І. Гладких, слідом за П.П. Єфименко, від-

носить нижній культурний шар пам'ятки до середньої пори пізнього палеоліту, а верхній шар — до заключної пори льодовиків я. За думкою дослідника, Кирилівська стоянка належить до межиріцької пізньопалеолітичної культури, наряду з Межиріцькою, Добранічівською, Гінцями та Фастівською [Гладких, 1991, с. 40].

Топографічні та стратиграфічні умови розташування пам'ятки, фауністичний комплекс обох шарів та унікальні предмети первісного мистецтва неодноразово розглядалися вітчизняними вченими [Хвойка, 2008, с. 7—12; Підплічка, 1949; Борисковський, 1953, с. 153—155], тому, з огляду на значну кількість літератури з цих питань, більш докладно зупинимось на комплексі крем'яного інвентарю пам'ятки.

Слід відмітити, що на сьогоднішній день колекція з Кирилівської стоянки виявилась доволі розпорошеною — основний фонд зберігається в Національному музеї історії України. частина — в Музеї історії м. Києва. також частини колекції заходяться в музеях Франції та Росії, що значно утруднює аналіз крем'яного комплексу пам'ятки [Яковлева, 2000, с. 96; Радієвська, Біленко, 2010, с. 99]. Після II світової війни колекція крем'яних виробів тривалий час вважалась втраченою, але завдяки зусиллям співробітників музею частково депаспортизовані матеріали були повернуті для науки. Наукове визначення крем'яного комплексу було зроблене М.І. Гладких. На сьогоднішній день в колекції аНМІУ нараховується 542 одиниць зберігання основного та 82 одиниці науково-допоміжного фонду [Радієвська, Біленко, 2010, с. 101]. Найбільш повно опис матеріалів з обох шарів стоянки зроблено П.Й. Борисковським, за яким і подаємо основні кількісні показники знарядь праці.

Загалом, нижній культурний шар містив величезне скупчення кісток мамонта (67 особин за підрахунками нижніх щелеп), залишки вогнищ і близько 250 кременів, з яких 200 збереглося та були визначені П.Й. Борисковським. Заготовки представляли собою сколи невеликої довжини у 3—4 см і лише 15 % мало довжину 5—6,5 см [Борисковський, 1953, с. 156]. Переважна більшість знарядь представлена ретушованими пластинами — 32 екз. Другою за чисельністю категорією виробів з вторинною обробкою є різці — 10 екз., серед яких переважна більшість належить кутовим на пластинах і значно менше багатофасетковим серединним типам. Найменшою кількістю представлені скребки та ретушовані відщепи (по 2 екз.) [Борисковський, 1953, с. 157].

Сировиною для більшості виробів слугував темно-сірий крейдовий креміль, іноді частково патинований, частина ж артефактів виготовлена з низькоякісного кварциту. Серед матеріалів нижнього шару, виявлених авторами в колекції НМІУ, слід відмітити два нуклеуси та чотири знаряддя, що не були описані та опубліковані і знаходились серед відходів виробництва. Обидва нуклеуси мініатюрні на невеликих

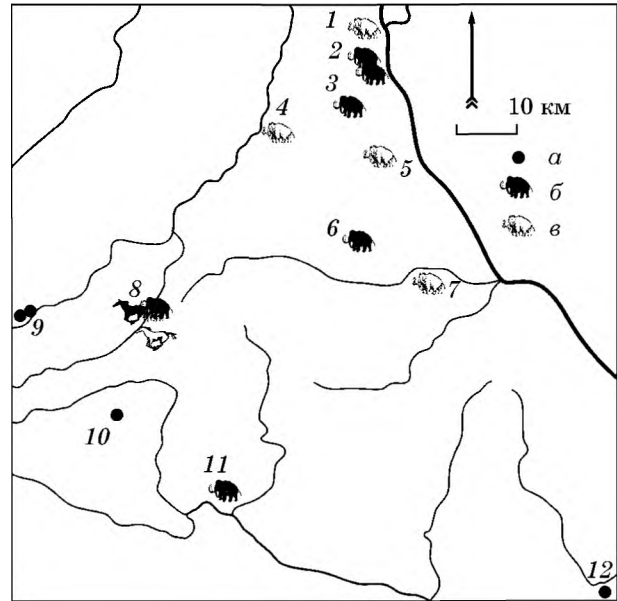

Рис. 1. Палеолітичні місцезнаходження Київського правобережжя: 1 — о-в Великий; 2 — Кирилівська, Протасів Яр; 3 — Караваєві Дачі; 4 — Білогородка; 5 — Гатне; 6 — Велика Бугаївка; 7 — Копачів; 8 — Фастівська; 9 — Суцанка I, II; 10 — Яхни; 11 — парк «Олександрія»; 12 — Миронівка. Умовні позначки: а — стоянки і місцезнаходження, б — стоянки з фауністичними рештками, в — палеонтологічні знахідки

крем'яних гальках. Один — двоплощадковий з однією основною площадкою, підправленою сколами з боку робочої поверхні (рис. 3, 14); інший — одноплощадковий, також з підправкою площадки (рис. 3, 15). Знаряддя представлені ретушованою пластиною (рис. 3, 11), кінцево-боковим скребком на пластині (рис. 3, 12), та масивним серединним різцем-стамескою (рис. 3, 16). До категорії мікроінвентарю можливо віднести пластинку з частково ретушованим краєм та тронкацією проксимального кінця (рис. 3, 13).

Колекція крем'яного комплексу верхнього шару представлена 3000, з яких близько 580 збереглися і визначені П.Й. Борисковським. Всього пластинок 188, з яких 40 коротких перетинів та 30 вузьких «пластинок-лусочок». Реберчасті пластинки представлені 10 екз. Загалом відщепів та уламків кременю 230, 20 різцевих сколів. В колекції 4 призматичні нуклеуси. Найявний 1 відбійник. Ретушовані пластини (50 екз.) є найчисельнішою категорією виробів з вторинною обробкою. Скребки, виготовлені як на пластинах, так і відщепів (19 екз.) становлять другу категорію серед знарядь. Наступна група представлена ретушованими відщепами (15 екз.). Незначною кількістю серед виробів з вторинною обробкою представлені різці (всього 3 вироби), з яких 1 серединний і 2 бокових. П.Й. Борисковський публікує також 2 трикутних вістря із обрубувальною латеральною ретушкою (1 з Геологічного музею Московського геолого-розвідувального інституту).

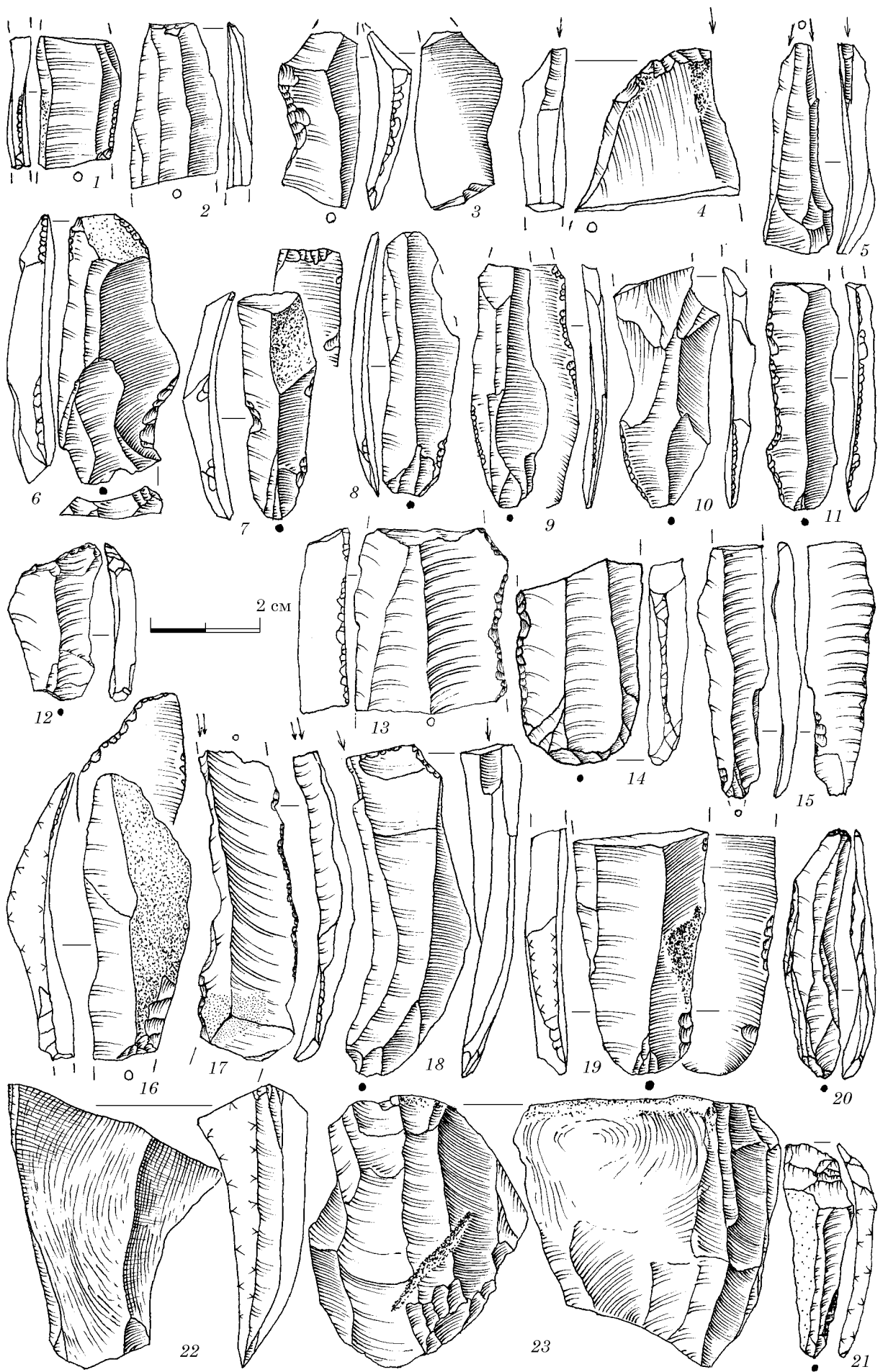

Рис. 2. Кирилівська стоянка, верхній культурний шар. Вироби з кременю

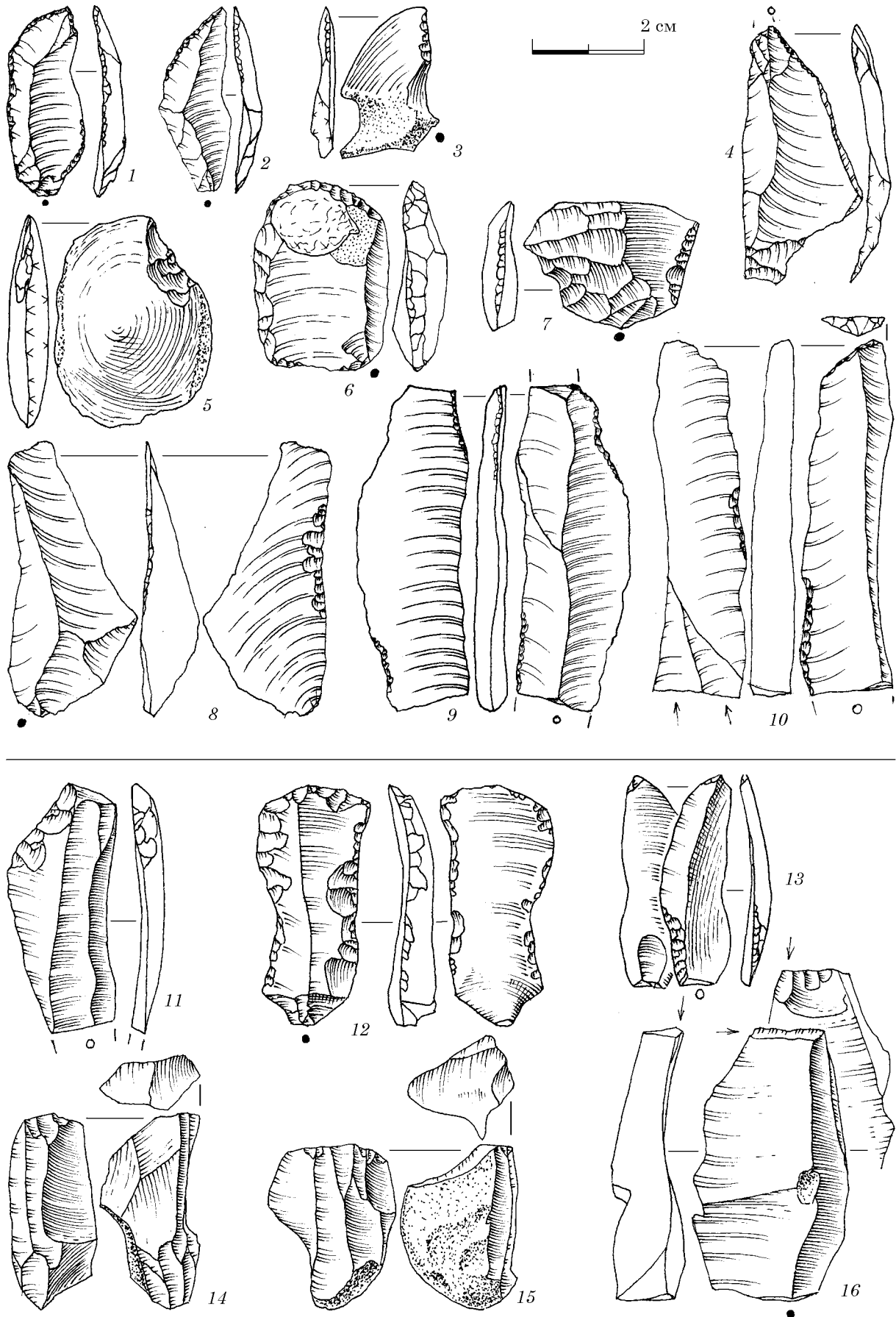

Рис. 3. Кирилівська стоянка. Вироби з кременю: 1—10 — верхній культурний шар; 11—16 — нижній культурний шар

Під час опрацювання колекції верхнього шару авторами виявлено 31 екз. виробів, що знаходились серед відходів виробництва та переважна більшість яких неопублікована. Серед цих виробів два нуклеуси та 29 виробів з вторинною обробкою. Один нуклеус одноплощадковий торцевого зняття на морозобійному відколі (рис. 2, 22), інший — двоплощадковий призматичний (рис. 2, 23).

Знаряддя праці представлені переважно ретушованими пластинами (20 екз.) (рис. 2, 1—3, 6—11, 13—16, 19—21; 3, 4, 8—10). На частині цих виробів наявна тронкація дистального кінця заготовки (рис. 2, 2, 7, 16, 20; 3, 10). Крім того, визначено 4 різці, два з яких на куті зламанної пластини (рис. 2, 17—18), один боковий, косоретушний та один серединний (рис. 2, 4—5). Також виявлено ретушовані відщепи (рис. 2, 12; 3: 3, 5, 7), вістря на пластинках (рис. 3, 1—2) та один кінцево-боковий скребок (рис. 3, 6).

Сировиною для виготовлення знарядь верхнього шару Кирилівської стоянки слугували різні за якістю породи каменю. Переважна більшість виробів виготовлена з темно-сірого, інколи чорного кременю гарної якості. Частина виробів з сірого кременю з білястими вклученнями та з крупнозернистого кварциту. Також наявні вироби з крем'яних гальок чорного кольору всередині та жовтавою підкіркою. Таким чином, мешканці стоянки користувались сировиною різного походження — канівським, дніпровським моренним, можливо волинським чи деснянським.

За технологічними особливостями обидва шари виявляють певну подібність. Так, техніка первинного розколювання була спрямована на отримання якісних пластинчастих заготовок шляхом як повздовжнього, так і біповздовжнього сколювання. На багатьох пластинчастих напівфабрикатах фіксуються специфічні особливості підготовки площадки. Так, досить широко застосовувалось фасетування площадки нуклеуса («звільнення площадки») (рис. 2, 6), ізолювання площадки сколу та редукція карнизу (рис. 2, 7—11; 18—20). Такі прийоми давали можливість отримувати якісну заготовку, проксимальна частина якої отримувала «форму шпори» [Гиря, 1997, с. 165—166].

Цікавим виявився розподіл категорій знарядь в обох шарах. Так, в нижньому шарі виявлено досить мало виробів з вторинною обробкою, серед яких переважають ретушовані пластини та різці. Знаряддя верхнього культурного шару представлені ретушованими пластинами, скребками та відщепами. З огляду на характер обох культурних шарів (значна кількість фауністичних решток в нижньому при досить незначній колекції крем'яних виробів та лінзоподібні скупчення верхнього шару з наявністю всіх основних категорій знарядь), можливо, що в даному випадку маємо справу з ділянками різного функціонального призначення єдино-

го поселення мисливців (можливо неодноразового), що складалось з кітковища і первинної обробки здобичі та житлової ділянки де відбувався остаточний етап утилізації продуктів полювання чи збиральництва.

Звісно, що повний аналіз крем'яної індустрії обох шарів Кирилівської стоянки ще попереду, але за характерними особливостями техніки розколювання, можливо попередньо віднести стоянку до кола пізніх гравецьких індустрій, що поширювались на території Східної Європи в період максимуму вюрмського зледеніння (20—18 тис. р. тому). Так, певні особливості у виготовленні знарядь знаходять аналогії з пам'ятками костьонківсько-авдеевської культури, зокрема Зарайської стоянки [Лев, 2009, с. 37—185], що не суперечить і радіокарбонному датуванню. Для нижнього шару Кирилівської отримана дата в Оксфордській лабораторії 19200 ± 250 [Радієвська, Біленко, 2010, с. 99], що досить близько до третього шару Зарайської — 19100 ± 260 [Амирханов, 2009, с. 22].

Після дослідження Кирилівської стоянки в Києві В.В. Хвойка у 1903 р. фіксує палеолітичні рештки на схилах Батиевої гори та в гирлі глибокої балки Протасового Яру, що впадає в долину р. Либідь. Так, на глибині близько 16 м від поверхні дослідником знайдені кістки мамонта разом з крем'яним інвентарем та залишками вогнищ. За висновком М.І. Криштафовича, геологічні умови залягання цієї стоянки однакові з Кирилівською [Шовкопляс, 1991, с. 107; Колеснікова, 2007, с. 43].

Парк «Олександрія». Нові знахідки палеолітичної доби на території Київського Правобережжя були відкриті вже на початку ХХ ст. і пов'язані з діяльністю М.Я. Рудинського [Прядко, 2011б, с. 35—37]. У 1928 р. на території дендропарку «Олександрія» у м. Біла Церква було виявлено знахідки пізньопалеолітичної доби, що включали в себе як фауністичні рештки мамонта, так і крем'яний інвентар. Пам'ятка Олександрія розташована на західній околиці Білої Церкви на невисокому мису лівого берега р. Рось. Східним її кордоном є невелика балка, західним — штучні водойми гідробіологічної станції.

Ще в 1928 р. під керівництвом завідувача Білоцерківського краєзнавчого музею Я. Маслуна було розкопано площу 3,5 × 5,9 м. Нечисельний крем'яний інвентар та фауністичні рештки мамонта, які представлені бивнем, двома зубами, суглобом трубчастої кістки, частиною кістки вилиці та іншими дрібними кістками, що залягали в глині червонуватого кольору, на зелено-сірому глею [Іванов, 1928]. Подальші розкопки Олександрійської пам'ятки проведені у 1933 р. під керівництвом М.Я. Рудинського. В ході робіт закладено два шурфи: шурф «А» — 6 × 5 м (прирізка до попередньої траншеї) та в 60 м на захід, на місці зібрання підйомного матеріалу, шурф «В» — 4 × 4 м. Результативними

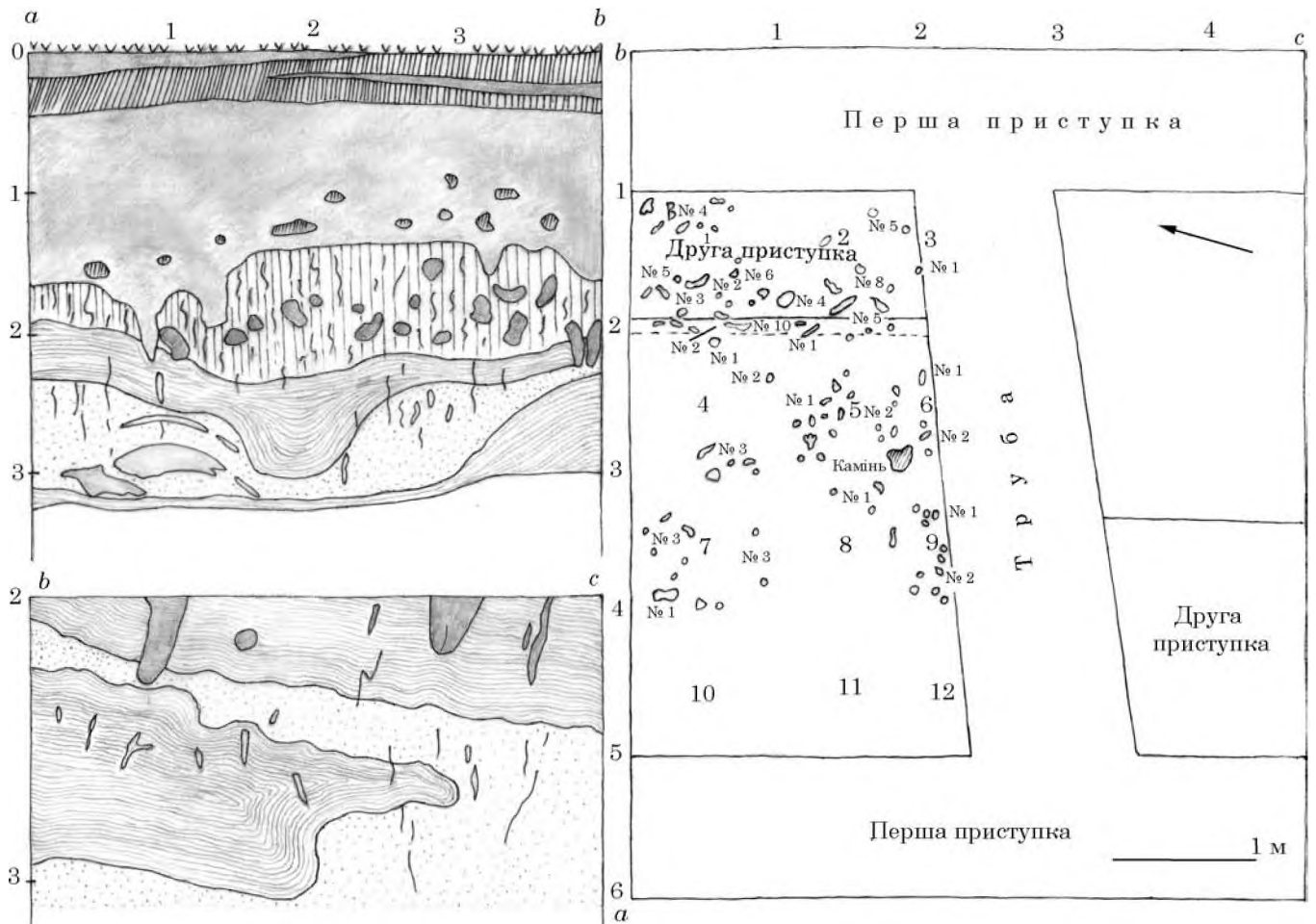

Рис. 4. Парк «Олександрія», м. Біла Церква. План та стратиграфія розкопу 1933 р. (за М.Я. Рудинським)

були розкопи лише на першому з них. У звіті М.Я. Рудинського, що зберігається в Науковому архіві ІА НАН України (Фонд 30), знаходимо стратиграфічний розріз шурфу «А», який має наступний характер:

- горизонт I: від 0 до 0,5 м — присипка (чорний та світлий гумус), яка, можливо, була зроблена під час вирівнювання місцевості після будівництва водогінної станції;
- горизонт II: від 0,50 до 1,40 м — гумус чорного кольору із світлими включеннями, які походять з нижніх горизонтів;
- горизонт III: від 1,40 до 2,0—2,20 м — шар лесової породи з повздовжніми смужками чорного кольору, що походять з верхніх шарів, корінцями рослин і кротовинами;
- горизонт IV: від 2,0—2,20 — 2,50 — спочатку простежується компактний шар глеюватого ґрунту різної щільності, що проходить смугою до 0,30 м та утворює карман (на глибині 3,0 м), після чого звужується до 0,20—0,15 м;
- горизонт V: від 2,50—3,0 — шар піску, в якому також зустрічаються глеюваті прошарки;
- горизонт VI: від 3,0—3,75 — крупнозернистий пісок, яскраво-жовтого кольору, чистий. Як в глеюватому ґрунті, так і в піску зустрічається вапнякова порода біло-сірого кольо-

ру, а також великі і малі гранітові зерна, що в цілому нагадує сучасні алювіальні утворення на р. Рось. Починаючи з 3,40 м пісок стає вологим;

- горизонт VII: від 3,75 — плавун (рис. 4) [Рудинський, 1933].

Знахідки археологічного та палеонтологічного характеру в шурфі «А» виявлено у прошарках глеюватого ґрунту в IV горизонті на глибині 3,05—3,15 м. Знайдені численні рештки кісток мамонта та серію крем'яного інвентарю, який класифікується дослідником як палеолітичний. Зокрема, серед знахідок — різець-скребок, різцевий скол, ретушовані та неретушовані відшпи. Важливими є і згадки дослідника щодо решток горілої фауни.

У південно-східній ділянці шурфу «А» розкопки довелося припинити на глибині 4,0 м, коли дно шурфу перетворилося на грудку піскувату масу. Як припускає М.Я. Рудинський, в східній ділянці шурфу знахідки, ймовірно, залягають ще нижче, на глибині 4,10—4,20 м [Рудинський, 1934]. За планом шурфа насиченість культурного шару стоянки виявилась неоднорідною. Основна кількість знахідок концентрувалась в північно-східній частині, крім того, в північному профілі чітко простежується

ся западина, що описана дослідником в якості «кармана». Можливо, що в даному випадку маємо справу з рештками господарської ями, що цілком характерно для «мамонтів» стоянок Середнього Подніпров'я (рис. 4).

На сьогоднішній день з 80 одиниць олександрійського матеріалу з розкопок 1933 р. у колекції Білоцерківського краєзнавчого музею збереглося лише 6 шт.: зуб мамонта та невелика трубчаста кістка, відщеп, дві ретушовані пластини (рис. 5, 7—8) та одне обламане ретушоване знаряддя (рис. 5, 2). Крім того, в останні роки в околицях даної пам'ятки виявлено вироби палеолітичного характеру, серед яких ретушоване вістря (рис. 5, 4), кінцевий скребок на відщепі (рис. 5, 3), скобель (рис. 5, 6), та два відщепи, один з яких має нерегулярну ретуш (рис. 5, 2).

Вироби виготовлені з різних за своїми властивостями порід каменю, серед яких присутні вироби з коричневого та сірого кремню. Слід відзначити, що в районі Олександрійської пам'ятки в радіусі 30 км існує понад десять відомих моренних виходів, які могли слугувати сировиною для виготовлення знарядь.

З причини не чисельності колекції артефактів, культурно-хронологічне визначення пам'ятки є досить проблематичним. За стратиграфічним та топографічним положенням, пам'ятка дещо нагадує Кирилівську стоянку — близькість до берегової лінії, залягання культурних решток в суглинках, нижче лесових відкладів. Про досить ранній етап в межах пізнього палеоліту можливо свідчить вістря з боковою виїмкою, сформованою обрубувальним ретушуванням (рис. 5, 4), що є досить характерним виробом для граветоїдних пам'яток Подністров'я та Подесення.

Фастівська стоянка. Наступний етап дослідження Київського Правобережжя припадає на післявоєнні роки. Так, у 1954 р. О.Л. Путем була відкрита Фастівська стоянка, яка розкопувалась І.Г. Шовкоплясом [Шовкопляс, 1955, с. 68]. Пам'ятка розташовується в південній частині м. Фастів на пологому схилі другої надзаплавної тераси правого берегу обводненої балки р. Сажавка, що виходить на відстань 1,5—2 км від місця стоянки в долину р. Унави (приток річки Ірпінь). Висота місця стоянки над тальвегом балки близько 12 м, на глибині 3,2 м від сучасної поверхні. Розкопками 1954 р. розкрито площу у 220 м². Культурний шар залягав на глибині 3,2 м у світло-бурому лесоподібному суглинку [Шовкопляс, 1954; Борисковский, Праслов, 1964, с. 31]. На дослідженій території виявлено два вогнища овальної форми, розміром в середньому 4 × 2,2 м. До кожного вогнища примикає три виробничих центри з обробки кремню і малопотужне скупчення кісток. [Шовкопляс, 2001, с. 18—19].

Колекція крем'яного інвентарю нараховує 1711 екз. Використовувався переважно галь-

ковий кремій, рідше — плитчастий, чорного та світло-жовтого кольору. Зустрічається і крупнозернистий білий кремій, що нагадує кварцит. На багатьох виробах присутні сліди «пустельної засмаги» та морозних відколів, що свідчить про використання відкритих виходів сировини [Нужний, 2001, с. 20]. Заготовки переважно малих розмірів (довжиною до 5 см). Закінчених знарядь 9. Серед 5 скребоків — 3 кінцеві на пластинах та відщепках (рис. 7, 2—3, 6), подвійний (рис. 7, 4), скребок-різець на кути зламаної пластини (рис. 7, 5). Серед різців присутні серединний на відщепі (рис. 7, 7), та два кутові (рис. 7, 8—9). До нуклеоподібних різців Д.Ю. Нужним віднесено три екземпляри, які на нашу думку являються типовими торцевими двоплощадковими нуклеусами на останніх етапах утилізації, що є цілком характерним для комплексу (рис. 7, 10—11, 13) [Нужний, 2001, с. 20]. Мікроінвентар представлений всього лише одним екземпляром вістря з притупленим краєм зі збереженим відбивним горбком (рис. 7, 1).

В колекції також присутні 17 призматичних нуклеусів та 75 нуклеоподібних уламків. Слід відмітити використання переважно одно- та двоплощадкових нуклеусів торцевого зняття на природних уламках кремню, морозобійних відколах та на попередньо сплюснених жовнях з частковою підправкою декількома сколами площадки (рис. 7, 10—15), в чому проявляються технологічні особливості первинної обробки кремню.

Говорячи про культурну інтерпретацію Фастівської стоянки, дослідники відносять пам'ятку до Середньодніпровського варіанту епігравету межиріцького типу [Гладких, 1977, с. 140—141; Нужний, 2001, с. 20]. Господарська спеціалізація стоянки визначається як місце для заготівлі м'яса та кісток коней і мамонтів протягом теплого сезону [Soffer, 1985, р. 392; Залізник, 1989, с. 14; Нужний, 2001, с. 25—26].

Караваєві Дачі. Місцезнаходження Караваєві Дачі розташоване на правому березі р. Либідь у м. Києві. Краєзнавцем Л.О. Клевцовим у 1958 р. був зібраний підйомний матеріал, після чого місцевість оглянули Ю.Г. Колосов та Д.Я. Телегін, які констатували палеолітичний вік місцезнаходження. Територію пам'ятки обстежив М.І. Гладких, якому також належить опис більшості матеріалів стоянки. Дослідник підтвердив палеолітичний вік стоянки, аналізуючи умови залягання знахідок та результати прожарювання кісток [Гладких, 1972, с. 84—87]. З фауністичних решток походять 3 фрагменти кісток (уламки лопатки та гомілкової кістки), які за визначенням К.В. Капеліст належать зубру. Фауністичні рештки також були виявлені за 100—150 м від місцезнаходження. Пам'ятка пов'язується дослідником з лесами берегового схилу р. Либідь [Гладких, 1972, с. 85].

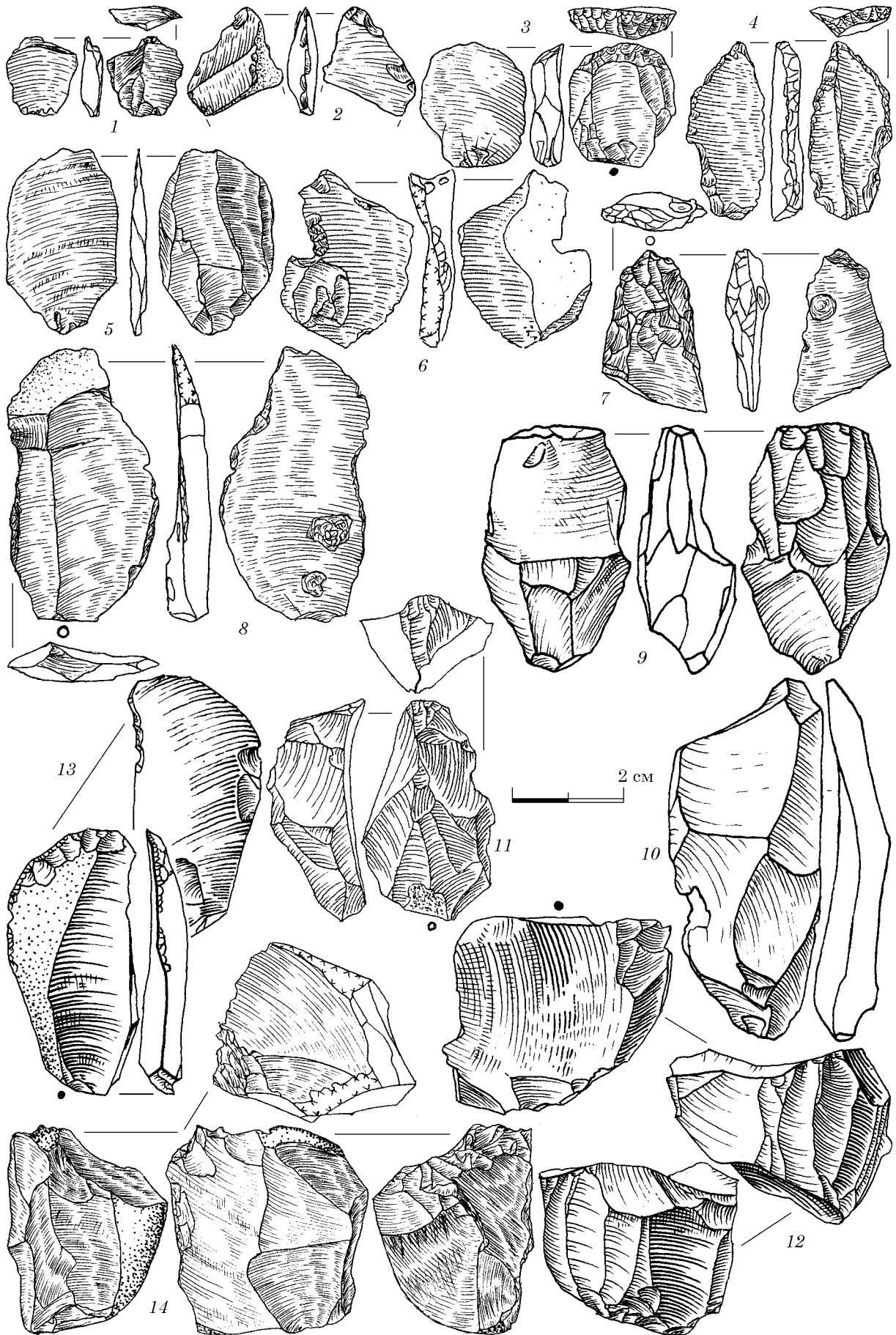

Рис. 5. Крем'яні вироби з території Київського Правобережжя: 1—8 — парк «Олександрія»; 9—11 — Яхни; 12 — Сушанка III; 13 — Корний II; 14 — Миронівка

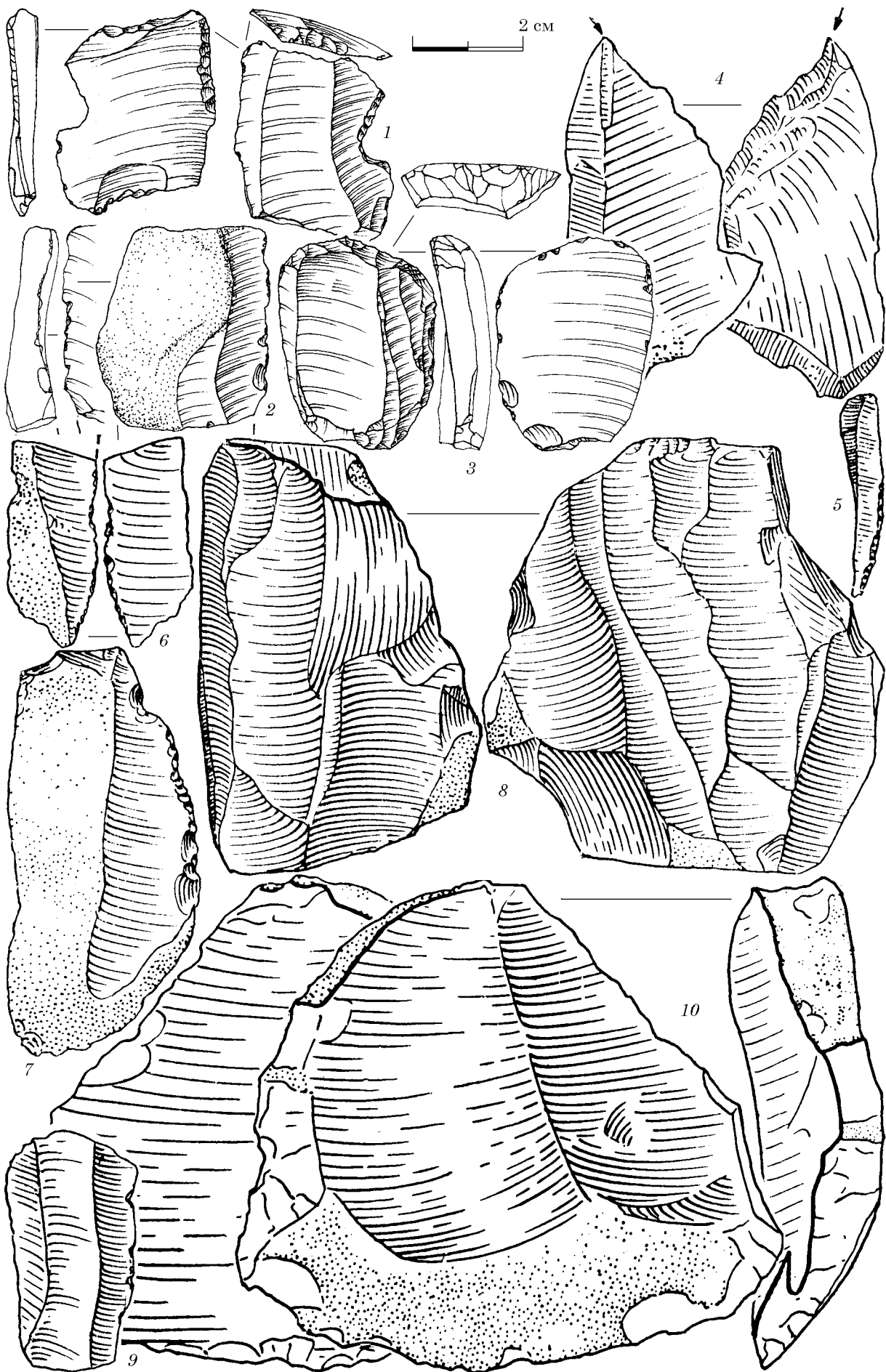

Рис. 6. Караваєві Дачі. Вироби з кременю (4—10 — за М.І. Гладких)

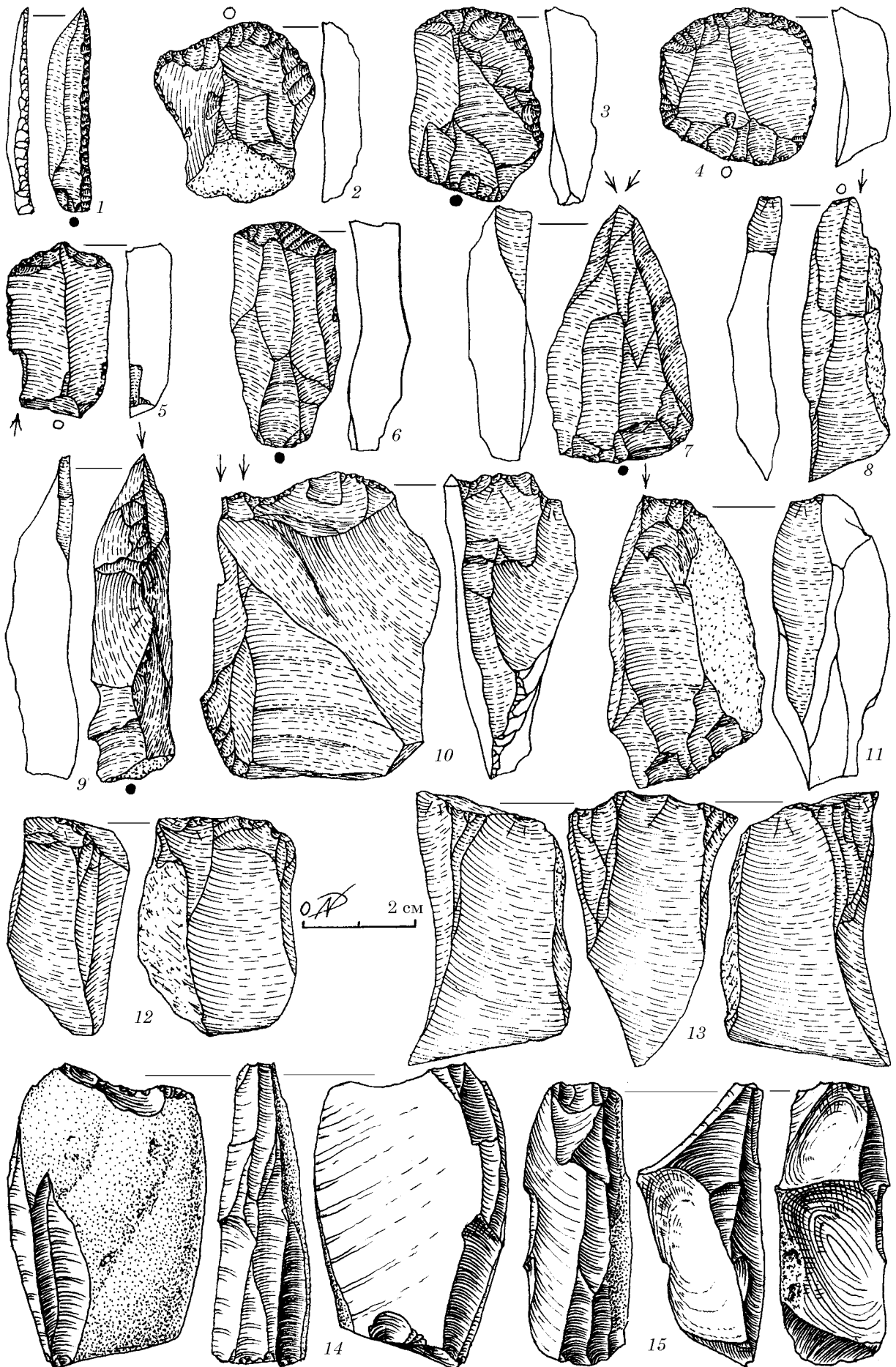

Рис. 7. Фастівська стоянка. Вироби з кременю (1—13 — за Д.Ю. Нужним)

М.І. Гладких опубліковано комплекс, що складався з 28 виробів; крім того, в Наукових фондах ІА НАН України вдалось виявити ще три вироби з шифром «Каравасві Дачі» зі зборів Ю.Г. Колосова та Д.Я. Телегіна 1961—1962 рр. Таким чином, колекція крем'яних виробів з стоянки нараховує 31 екз. Сировиною слугував жовтовий кремій двох видів. 27 виробів виготовлено з високоякісного без вкраплень кремєню темно-сірого кольору, а 3 вироби — з кремєню світло-сірого кольору більш низької якості. Більшість виробів не патинована.

В колекції наявні як відходи виробництва (23 екз.), так і знаряддя праці (8 екз.). Відходи виробництва представлені двома нуклеусами, 12 екз. відщепів, 7 уламками, однією пластиною (рис. 6, 9) та одним різцевим сколом (рис. 6, 5). Нуклеуси одноплощинкові з 1 робочою поверхнею без фасетування площадки (рис. 6, 8). Уламки та сколи з нуклеусів (від 2—8 см) переважно крайові.

Вироби з вторинною обробкою представлені чотирма пластинами та їхніми фрагментами, дві з яких мають нерегулярне ретушування краю виробу (рис. 6, 2, 6). Дві інші — масивні заготовки з трохи скісним тронкуванням дистального кінця та крайовою ретушшою (рис. 6, 1, 7). Також в колекції наявні два ретушовані відщепи, один з яких масивний «ранньопалеолітичний», вкритий жовто-білою патиною, з широкою площадкою та великим ударним горбком, несе на собі сліди пізньої реутилізації (рис. 6, 10) [Гладких, 1972, с. 86]. По одному екземпляру представлено серединний різець та кінцевий скребок на відщепі (рис. 6, 3—4).

Не зважаючи на незначну кількість виробів з кремєню, що походять з місцезнаходження, існує можливість дати загальну характеристику технологічних особливостей комплексу. Так, техніка первинного розколювання спрямована на отримання масивних, досить широких (1,5—3,5 см) пластинчастих заготовок з одноплощинкових призматичних нуклеусів. В техніці вторинної обробки помітним є використання крайового ретушування та поперечного тронкування пластин. Загалом, за такими особливостями обробки, комплекс виглядає досить архаїчним. Можливі аналогії для матеріалів Каравасвих Дач слід шукати серед гравецьких пам'яток, зокрема стоянки Троянове 4 в Середньому Побужжі, в комплексі якої відмічено використання масивних пластинчастих заготовок та прийому поперечного тронкування [Залізняк, Ветров, Хоптинець, 2010, с. 139—140, 153—155]. Остання пам'ятка має досить визначене стратиграфічне положення — у верхній частині бузького лесу, що відкладався упродовж періоду 27—19 тис. р. тому.

Велика Бугаївка. Дослідженнями останніх років виявлено декілька нових пізньопалеолітичних пам'яток на території Київського Правобережжя, що привертають значну увагу

з боку спеціалістів, з огляду на неординарність крем'яних комплексів. Одна з цих стоянок — Велика Бугаївка (Васильківський р-н Київської обл.) — досліджена та опублікована Д.Ю. Нужним [Нужний, 2001, с. 22—23, 29; Nuzhnyy, 2008, р. 127, 130—132]. Пам'ятка розташовується на краю плато, на лівому схилі діючої балки, що впадає в р. Стугна (рис. 1, 6). Крем'яні вироби зібрано переважно в процесі дослідження ранньосередньовічного могильника, який частково зруйнував палеолітичні шари. Крім того, частина матеріалу (з двох шурфів) походить з верхніх шарів пізньоплейстоценових суглинків, перевідкладених активною діяльністю землерийних тварин, що є цілком характерним для високих ділянок плакорів на території Середнього Подніпров'я.

Загальна кількість виробів з кремєню становить 92 екз., представлених як відходами виробництва, так і знаряддями праці. Звертає на себе увагу досить високий відсоток виробів з вторинною обробкою (32 екз., бл. 30 %). Також досить високий індекс пластинчастості — 30 %. Серед відходів виробництва наявний один одноплощинковий нуклеус (рис. 8, 22).

Найбільш численна категорія серед виробів з вторинною обробкою (10 екз.) є різні варіації стамесок. Ці вироби виготовлені переважно на масивних відщепі, інколи первинних; робочі частини часто сформовані плоскими сколами як по черевцю, так і по спинці виробу, з протилежних країв заготовки (рис. 8, 14—17) [Nuzhnyy, 2008, Fig. 27].

Різці та скребки представлені однаковою кількістю виробів (по 5 екз.). Різці виготовлені переважно на відщепі. Серед них наявний боковий косоретушний (рис. 8, 11), два бокових комбінованих з кутовими (рис. 8, 12—13), кутовим (рис. 8, 4) та одним серединним (рис. 8, 6). Скребки значно варіюють між собою за морфологією. Представлені двома кінцевими на фрагментах пластин, комбіновані з різцями (рис. 8, 19—20), двома масивними екземплярами на відщепі з плоскою підправкою черевця (рис. 8, 18, 24) та одним підокруглим скребком (рис. 8, 21). Крім означених виробів в колекції представлені також тронковані та ретушовані пластини та відщепи (рис. 8, 7—10), а також одне свердло на пластинці (рис. 8, 2).

Один з найцікавіших виробів з крем'яного комплексу стоянки — низька симетрична трапеція виготовлена шляхом обрубувального ретушування двох кінців та верхнього краю заготовки з сформованою плавною виїмкою (рис. 8, 1) [Nuzhnyy, 2008, с. 130, Fig. 26]. Подібний тип трапецій поширений на фінальнопалеолітичних стоянках, низькі трапеції «осоковірського» типу представлені на ряді пам'яток, що датуються середнім Дріасом — Аллерьодом в межах 13—11 тис. р. тому [Дворянинов, 1978, с. 32—35; Манько, 2009, с. 157—163]. Серед пам'яток, в комплексах яких зустрічаються подібні вироби,

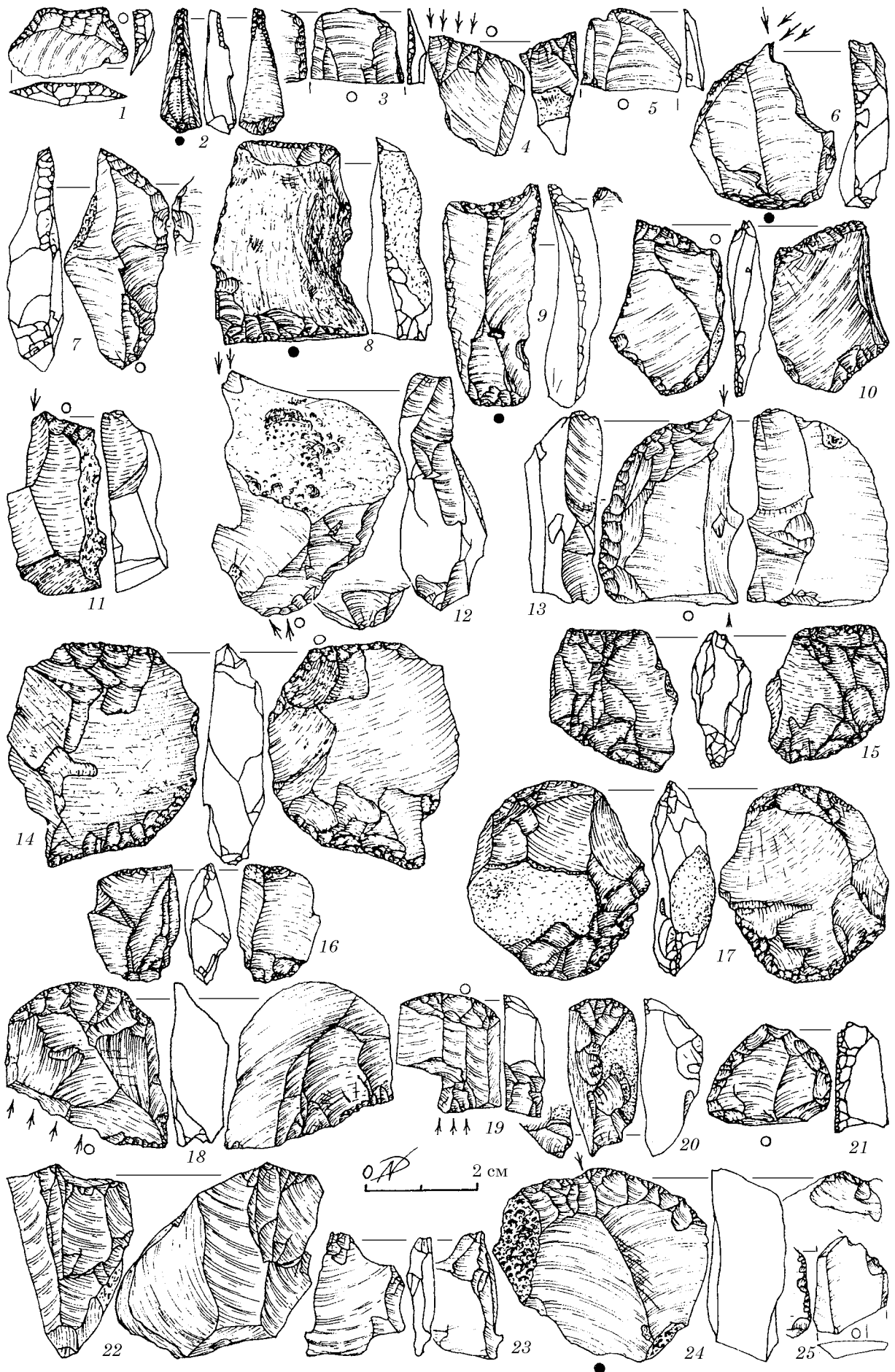

Рис. 8. Велика Бугаївка. Вироби з кременю (за Д.Ю. Нужним)

слід назвати Роголик II, Царинку, Василівку-Прогон [Нужний, 2008, с. 38—41]. Типологічно до цього типу близьким є тип «трапеції симетричної з ретушшю по верхній основі», що зустрічається також на пам'ятках Роголик I, II, XII [Горелик, 1996, с. 214—216], Передельське I [Горелик, Выборный, 2000, с. 166—171], Леонтіївка [Оленковський, 1991, с. 60—62]. В Криму — зрідка в комплексах шан-кобинської культури — Шан-Коба, шари 5, 6, Грот Скелястий, шар 3, Фатьма-Коба, шар 5/6 [Коен, 1994, с. 247—248, 256—259]. Останніми роками географія пам'яток з таким типом трапецій значно розширилась в зв'язку з відкриттям та дослідженням нової пам'ятки на території Житомирського Полісся — Великий Дивлин Е [Шидловський, Хоптинєць, 2010, с. 184, рис. 11].

З останнім комплексом Велику Бугаївку зближує і особливості обробки сировини — в обох колекціях індекс пластинчастості складає близько 30 %, в обох випадках фіксується переважно повздовжнє зняття призматичних напівфабрикатів без фасетування площадок нуклеусів. Знаряддя праці також цілком схожі в обох комплексах. Але на відміну від Великого Дивлина, у комплексі Великої Бугаївки впадає у вічі високий відсоток виробів з вторинною обробкою. Значна відмінність між пам'ятками простежується і у відсотковому відношенні основних виробів з вторинною обробкою. Якщо в Великій Бугаївці переважають стамески, то у Великому Дивліні вони практично не представлені. Подібна варіативність у крем'яних комплексах пов'язується з різною господарською специфікою стоянок. Так, Велику Бугаївку автор дослідження відносить до короткочасних стоянок теплої періоду року [Нужний, 2001, с. 25], в той час як Великий Дивлин Е інтерпретований в якості зимової стоянки [Хоптинєць, Шидловський, 2011, с. 30—31].

Певною хронологічною ознакою для аналізу стоянки є незначні фауністичні рештки, представлені фрагментом рогу благородного оленя та фрагментом нижньої щелепи мамонта.

Сушанка. Ще одним пізньопалеолітичним комплексом на території Київського Правобережжя є рештки стоянок виявлені поблизу с. Сушанка Попільнянського р-ну Житомирської обл. Пам'ятки виявлені в ході розвідкових робіт комплексними дослідженнями в 2006 та 2008 рр. [Шидловський, Опанасюк, Хоптинєць, 2008].

Сушанка I розташована на першій надзаплавній терасі в 20 м від лівого берега р. Ірпін на городах села, що в даний час розорюються. Зафіксовано два скупчення підйомного матеріалу у вигляді обробленого кременю, який поширюється на площі 30 × 10 м, що свідчить про досить чітку локалізацію місцезнаходження (рис. 1, 9). З причини незначної відстані між скупченнями, однорідністю сировини, ступеню патинізації та подібним характером виробів,

прийнято вважати місцезнаходження рештками однієї стоянки, що дозволяє провести попередній аналіз крем'яного комплексу.

Вироби з кременю, що були зібрані з розорюваної поверхні представлені 94 екз. Сировиною для виготовлення знарядь слугував сірий, іноді жовтуватий «житомирський» кремій, який має середню зернистість та велику кількість включень у своєму складі. Частина виробів вкрита вапняковою кіркою. Крім цього типу сировини, зустрічаються також вироби з кварциту поганої якості. Значна кількість виробів вкрита блакитною патиною. Відсутність поруч геологічних виходів кременю, одноманітність сировини та незначна площа поширення свідчить на користь гомогенності комплексу та принесення матеріалу для виготовлення знарядь праці зі сторони.

Переважає більшість знахідок представлена відходами виробництва (74 екз.), серед яких найчисельнішу групу складають відщепи (49 екз., з них 9 — первинні). Серед відходів наявні також лусочки (4 екз.) та уламки (9 екз.). Цікавою особливістю комплексу є незначна кількість пластин та їхніх фрагментів (2 екз., з них 1 — реберчаста).

Нуклеуси (6 екз.) представлені в рівній кількості як одноплощадковими, так і двоплощадковими зустрічного сколювання. Перший тип представлено сплюсненим сильно спрацьованим (рис. 9, 17) ортогнатним (рис. 10, 4) та торцевим (рис. 9, 16) на морозобійних відколах. Серед двоплощадкових 2 вироби є ортогнатними, один — торцевого зняття на попередньо сплюсненому уламку сировини (рис. 10, 1—3).

Вироби з вторинною обробкою (18 екз.) представлені ретушованими відщепами (7 екз.) (рис. 9, 1—2, 4—5), пластинами з ретушшю (5 екз.) (рис. 9, 3, 9—12), скребками, різцями та скобелями. Одна пластина має тронкування на дистальному кінці (рис. 9, 11), інші — нерегулярну ретуш по краю. Скребки (3 екз.) сформовані обрубувальним ретушуванням дистального кінця пластини та двох реберчастих відщепів (рис. 9, 6—8). Різці, виготовлені на пластинах (3 екз.), представлені одним білатеральним косоретушним, одним однолезовим ретушним та фрагментом з зламанним робочим краєм (рис. 9, 13—15). Також в колекції присутні два скобелі на реберчастих заготовках (рис. 9, 18).

Первинна обробка сировини характеризується високою пластинчастістю і намаганням отримання стрімких видовжених пластин з нуклеусів, переважно торцевого зняття, що в ході утилізації набували сплюснених форм. Цікавою особливістю комплексу є практично повна утилізація пластин в якості заготовок для знарядь праці. Так, пластини практично відсутні серед відходів виробництва, в зв'язку з чим досить низький індекс пластинчастості (бл. 11 %), в той час як значну кількість знарядь виготовлено на пластинчастих заготовках.

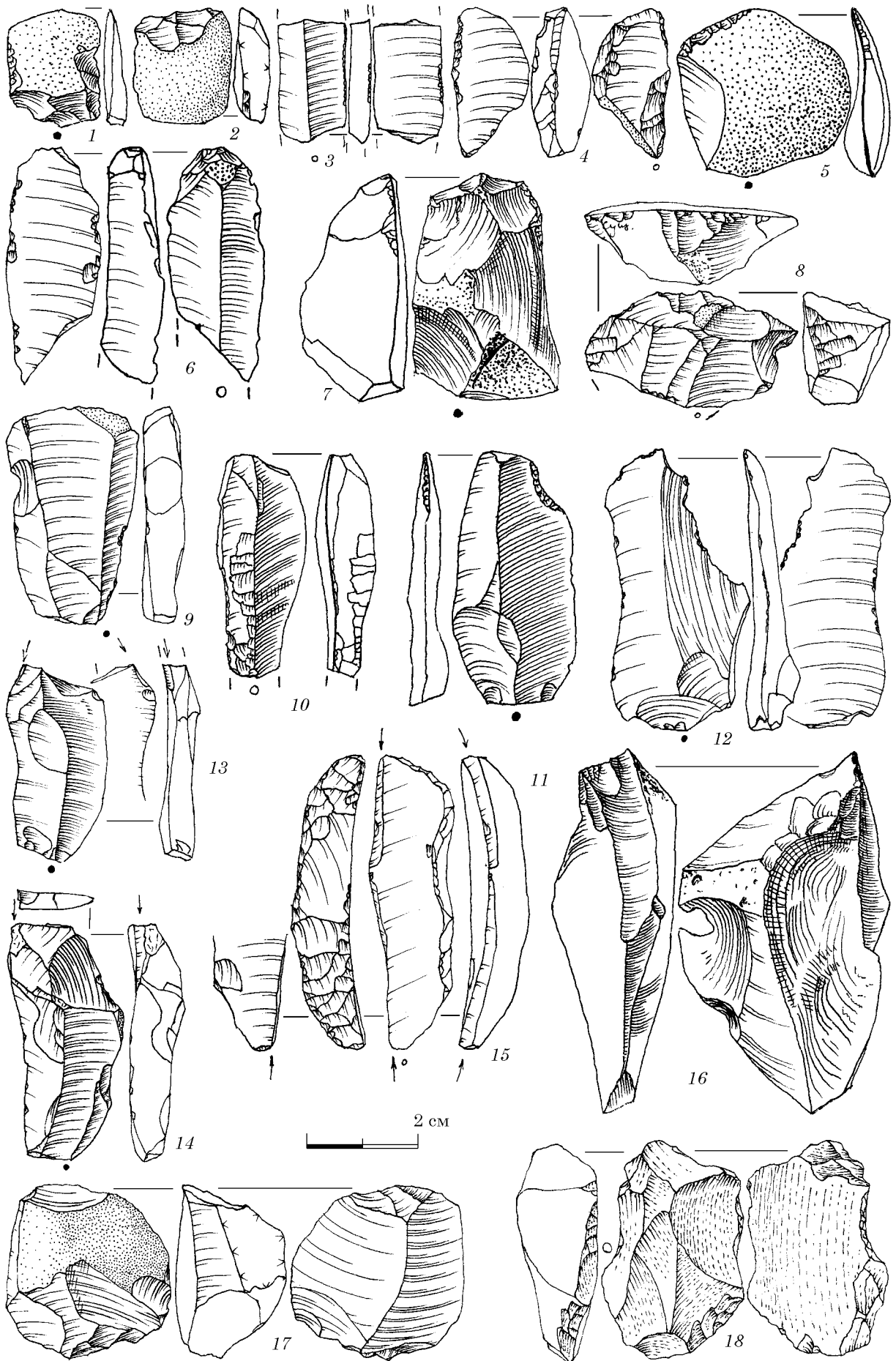

Рис. 9. Сушанка I. Вироби з кременю

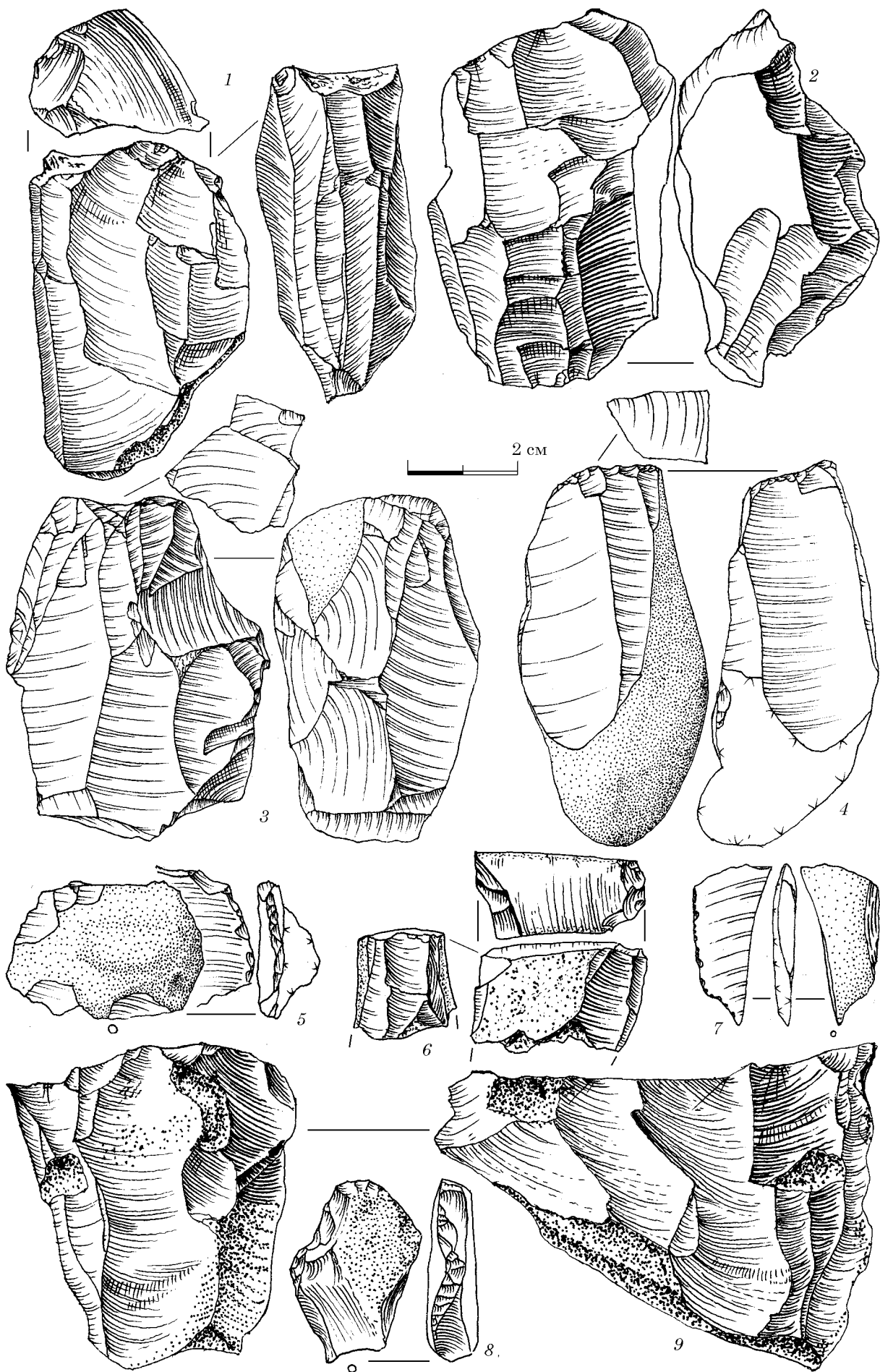

Рис. 10. Суцанка I, II. Вироби з кременю

Друга пам'ятка Сущанківського комплексу (Сущанка II) розташована на мису (175 м над рівнем моря) лесової тераси правого берега р. Ірпінь, навпроти попередньої стоянки. Мис з обох боків обмежений ярами. Підйомний матеріал представлений крем'яними виробами, зібраними в осипах країв ярів та з поверхні мису, засадженого молодим сосняком. Матеріал представлений незначною кількістю виробів (23 екз.), переважно відходами виробництва (20 екз.).

Нуклеуси (2 екз.) одноплощадкові, торцеві. Один виготовлений на сплющеному уламку кременю, інший — сильно пошкоджений від перебування у вогні, виготовлено на пласкій крем'яній плитці (рис. 10, 6, 9). Найчисельнішу групу відходів виробництва складають відщепи, серед яких представлено як технологічні сколи (первинні — 5, підправки площадки нуклеуса — 1), так і відщепові заготовки. Також в колекції наявні 3 лусочки та 3 пластини. Виробів з вторинною обробкою всього три — скребок та два ретушовані відщепи (рис. 10, 5, 7). Скребок низької форми сформований на відщепі досить недбалим обрубувальним ретушуванням (рис. 10, 8). Більшість виробів виготовлено з житомирського кременю сірого та жовтавого кольору з вапняковою кіркою. Не зважаючи на те, що нуклеуси представлені виключно одноплощадковими типами, біповздовжнє зняття досить активно використовувалось мешканцями пам'ятки, що фіксується за характером фасеток на виробках. На багатьох екземплярах наявні сліди перебування у вогні. Наявність двох нуклеусів торцевого зняття зближує місцезнаходження Сущанка II з попереднім комплексом. Враховуючи знаходження пізньопалеолітичних матеріалів на сусідніх мисових підвищеннях як на правому березі Ірпеня (Сущанка III), так і на лівому (Корнин II), скоріш за все маємо справу з вузлом пізньопалеолітичних стоянок (рис. 5, 12—13) [Шидловський, Опанасюк, Хоптинець, 2008, с. 88, 91—95].

Не зважаючи на відсутність в колекціях з пам'яток мікроінвентарю, за характером первинної обробки, комплекс знаходить певні аналогії з Фастівською стоянкою, що розташована на протилежному боці вододільного плато між Ірпенем та Унавою у 18 км на схід. Так, серед нуклеусів з Фастівської стоянки, значна частина представлена торцевими на уламках та морозних відколах кременю (рис. 7, 10—15) [Нужний, 2001, с. 20, рис. 1, 9—10, 12]. Скребки Фастівської стоянки також виготовлені як на пластинках, так і на відщепах (рис. 7, 2—6).

Яхни. Місцезнаходження виявлено у 2003 р. за північною околицею с. Яхни на мису, утвореному двома витоками балки правого берега р. Суботь [Лысенко, Гаскевич, Лысенко, Шидловський, 2005, с. 205—206]. Серед підйомного матеріалу виявлено вироби пізньопалеолітичного характеру — призматична біповздовжня

пластина та «пірнаючий скол», що зняв більшу частину двоплощадкового призматичного нуклеуса (рис. 5, 9—10). На протилежному березі Суботі, навпроти першого місцезнаходження, також виявлено кінцевий скребок на реберчастому сколі, робочий край якого сформовано ламелярним ретушуванням (рис. 5, 11) [Лысенко, Шидловський, Литвинова 2009, с. 213—214].

Всі вироби виготовлено з світло-сірого з білястими включеннями кременю та вкриті світлою патиною. Техніка розколдовання характеризується використанням зустрічного сколювання, характерними прийомами є редукція карнизу та підправка площадки нуклеуса. Впадає у вічі певна мікролітичність у виконанні нуклеусів та значна їхня спрацьованість (рис. 5, 9, 11). Загалом, такі характеристики цілком характерні для епіграветських пам'яток Середнього Подніпров'я, де відчувається певний дефіцит крем'яної сировини.

Висновки. Таким чином, в результаті тривалого вивчення пізнього палеоліту на території Київського Правобережжя низкою вітчизняних дослідників, було виявлено та досліджено ряд пам'яток, що безумовно представляють значний інтерес і стануть основою для створення схеми розвитку давньої культури в регіоні. Попередні результати дослідження свідчать про своєрідність кожного комплексу як з точки зору технології виробництва, так і за типолого-статистичними показниками, що відбиває як культурно-хронологічну, так і господарську, функціональну специфіку кожної пам'ятки.

Найбільш архаїчним комплексом Київського Правобережжя виглядає матеріал з Караваєвих Дач, що знаходить аналогії серед ранньограветських пам'яток Побужжя та Подністров'я. Більш розвинений етап пізнього палеоліту представлений матеріалами обох шарів Кирилівської стоянки, які виявляють подібність з східнограветськими стоянками, що датуються приблизно 19 тис. р. тому, і демонструють перехідний етап до епіграветських комплексів, які поширюються в Східній Європі 18—12 тис. р. тому. Можливо, що до граветського шляху розвитку відноситься і стоянка в парку «Олександрія».

Переважає більшість пам'яток (Фастівська, Сущанка, Велика Бугаївка, Яхни) впевнено відноситься до епіграветської традиції. Значну подібність за багатьма показниками виявляють Фастів та Сущанківський комплекс. Велика Бугаївка, з огляду на наявність низької трапедії, демонструє фінальний етап епігравету Київського Правобережжя.

На основі вивчення поширення плейстоценової фауни на пізньопалеолітичних стоянках, М.І. Гладких відносить Середнє Подніпров'я до мамонтового варіанту господарсько-культурного типу прильодовикових мисливців-збирачів [Гладких, 1971; 1977, с. 113—114]. Фауністичні рештки цієї тварини виявлені на таких

пам'ятках, як Кирилівська, «Олександрія», Фастівська, Велика Бугайка та поблизу Караваєвих Дач. Слід відмітити, що Київське Правобережжя досить багате і на палеонтологічні знахідки кісток мамонта — Гатне, Білогородка, Обухів, Копачів та ін. [Шидловський, Кобець, 2006, с. 385—388; Рековец, Несин, 2009, с. 74—77]. Необхідно відмітити, що розвиток пізньопалеолітичної культури на території Київського Правобережжя відбувався на тлі безпосереднього впливу природних чинників, серед яких необхідно відмітити орієнтацію на добування мамонта, який являвся фоновим видом плейстоценової фауни з однієї сторони та відсутність покладів якісної кременевої сировини, з іншої, що безумовно впливало на характер матеріальної культури мисливських колективів.

Амирханов Х.А. Стоянка Зарайск А: характеристика объектов третьего культурного слоя // Исследования палеолита в Зарайске. — М., 2009. — С. 15—35.

Борисковский П.И. Палеолит Украины: Историко-археологические очерки // МИА. — 1953. — № 40. — 463 с.

Борисковский П.И., Праслов Н.Д. Палеолит бассейна Днестра и Приазовья // САИ. — М.; Л.: Наука, 1964. — Вып. А 1—5. — 56 с.

Ветров Д.О. Нарис історії дослідження пізнього палеоліту Середнього Подніпров'я // Проблеми археології Середнього Подніпров'я: До 15-річчя заснування Фастівського державного краєзнавчого музею. — Київ; Фастів, 2005. — С. 19—30.

Гиря Е.Ю. Технологический анализ каменных индустрий. Методика микро-макроанализа древних орудий труда. Ч. 2: Археологические изыскания. — 1997. — Вып. 44. — 198 с.

Гладких М.И. Різні прояви пізньопалеолітичної культури в Середньому Подніпров'ї // УІЖ. — 1971. — № 10. — С. 99—102.

Гладких М.И. Палеолітичне місцезнаходження Караваєві Дачі у Києві // Археологія. — 1972. — № 7. — С. 84—87.

Гладких М.И. К вопросу о разграничении хозяйственно-культурных типов и историко-этнографических общностей позднего палеолита // Палеоэкология древнего человека: К X Конгр. ИНКВА (Великобритания, 1977). — М., 1977а. — С. 112—117.

Гладких М.И. Некоторые критерии определения культурной принадлежности позднепалеолитических памятников // Проблемы палеолита Восточной и Центральной Европы. — Л., 1977б. — С. 137—143.

Гладких М.И. Історична інтерпретація пізнього палеоліту (за матеріалами території України). — К.: НМК ВО, 1991. — 48 с.

Горелик А.Ф. Культурные различия в материалах роголиско-передельской группы синхронных стоянок финального палеолита (Луганская обл.) // АА. — 1996. — № 5. — С. 209—218.

Горелик А.Ф., Выборный Ю.В. Некоторые итоги изучения финальнопалеолитической стоянки Передельское 1 (Юго-Восточная Украина) // АА. — 2000. — № 9. — С. 159—174

Дворянинов С.А. О типах древнейших трапециевидных микролитов на юге Украины // Орудия каменного века. — К., 1978. — С. 32—35.

Ефименко П.П. Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени. — К.: Изд-во АН УССР, 1953. — 663 с.

Залізняк Л.Л. Закономірності в розміщенні стоянок кам'яного віку // Археологія. — 1989. — № 2. — С. 11—20.

Залізняк Л.Л., Ветров Д.О., Хоптинцев І.М. Дослідження гравецької стоянки Троянове 4 у 2008, 2009 рр. // Кам'яна доба України. — 2010. — Вип. 13. — С. 138—158.

Іванов Ф. Розкопки і знахідки // Радянська Нива. — 1928, 25 жовтня. — № 119 (329).

Косен В.Ю. Шан-кобинская культура (к проблеме хронологии и периодизации инального палеолита горного Крыма) // АА. — 1994. — № 3. — С. 245—260.

Колеснікова В.А. Вікентій (Чеслав) Хвойка. Сторінки наукової біографії. — К., 2007. — 192 с.

Лев С.Ю. Каменный инвентарь Зарайской стоянки // Исследования палеолита в Зарайске. — М., 2009. — С. 37—185.

Лысенко С.Д., Гаскевич Д.Л., Лысенко С.С., Шидловский П.С. Разведки в Фастовском районе в 2004 г. // АДУ 2003—2004 рр. — 2005. — Вип. 7. — С. 203—206.

Лысенко С.Д., Шидловский П.С., Литвинова Л.В. Исследования периферии Малополовецкого археологического комплекса в 2007 г. // АДУ 2006—2007 рр. — 2009. — С. 212—216.

Манько В.А. Проблемы финального палеолита юга Украины // С.Н. Бибинов и первобытная археология. — СПб, 2009. — С. 151—164.

Нужный Д.Ю. Пізньопалеолітичні пам'ятки південної Київщини та їх сезонна і господарська специфіка // Археологічні пам'ятки Фастівщини: проблеми дослідження і охорони. Науково-інформаційний бюлетень Прес-музей. — Фастів, 2001. — № 10—11. — С. 20—29.

Нужный Д.Ю. Развитие микролитической техники в кам'яному віці. Удосконалення зброї первісних мисливців. — К.: КНТ, 2008. — 308 с.

Оленковський Н.П. Поздний палеолит и мезолит Нижнего Днестра. — Херсон, 1991. — 201 с.

Підоплічка І.Г. Дослідження палеоліту в УРСР // Палеоліт і неоліт України. — 1949. — Т. I, вип. I. — 36 с.

Прядко Д.Ю. Історія досліджень пам'яток пізнього палеоліту правобережжя Київського Подніпров'я // Дні науки історичного факультету: М-ли IV Міжнар. наук. конф. молодих учених, присвяч. 20-річчю Незалежності України. — 2011а. — Вип. IV. — С. 12—14.

Прядко Д.Ю. Дослідження пізньопалеолітичної пам'ятки на території дендропарку «Олександрія» (Біла Церква) — у контексті нових матеріалів // Археологія: спадок віків: М-ли Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. — К., 2011б. — С. 35—37.

Радієвська Т.М., Біленко М.М. Перший археологічний досвід В.В. Хвойки // Науково-дослідницька та просвітницька діяльність Вікентія Хвоки: М-ли наук.-практич. конф. Київ. обл. археол. музею. — Трипілля, 2010. — С. 97—104.

Рековец Л.И., Несин В.А. Новая стоянка людей позднего палеолита у села Копачив на Украине // Vita Antiqua. — 2009. — № 7—8. — С. 74—77.

Рудинський М. Коротке звітлення за працю Білоцерківської групи південної експедиції Київської Облнауки. 13/VIII-13/IX — 1933 р. / НА ІА НАН України. — 1933. — Ф. 30, А/р № 57. — 7 стор.

Рудинський М. Наслідки дослідного сезону 1933 р. в галузі вивчення палеоліту в межах УРСР / НА ІА НАН України. — 1934. — Ф. 30, № 56.

Хвойка В.В. Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена

(с комментариями и иллюстрациями). — К., 2008. — 160 с.

Хоптинець І., Шидловський П. Розкопки пізньопалеолітичної стоянки Великий Дивлин I (скупчення Е) // Археологія: спадок віків: М-ли Міжнар. наук. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. — К., 2011. — С. 28—34.

Шидловський П.С., Кобець В.Д. Нові знахідки пізньоплейстоценової фауни в Середньому Подніпров'ї // АДУ 2004—2005 pp. — 2006. — Вип. 8. — С. 385—388.

Шидловський П.С., Опанасюк А.М., Хоптинець І.М. Нові знахідки палеолітичної доби на Житомирщині // Дослідження первісної археології в Україні (до 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль): М-ли міжнар. наук. конф. «Радомишль та його історія» (3—4 жовтня 2006 р.). — К., 2008. — С. 86—95.

Шидловський П.С., Хоптинець І.М. Пізньопалеолітичний комплекс Великий Дивлин на півночі Житомирщини // Кам'яна доба України. — 2010. — Вип. 13. — С. 179—198.

Шовкопляс І.Г. Фастовская позднепалеолитическая стоянка. Предварительное сообщение для печати / НА ІА НАН України. — 1954/6а. — ФЕ, № 2168.

Шовкопляс І.Г. Палеолитическая экспедиция 1954 г. // КСИА АН УССР. — 1955. — Вып. 5. — С. 3—12.

Шовкопляс І.Г. Пізній палеоліт // Археологія Української РСР. — К., 1971. — С. 39—64.

Шовкопляс І.Г. Найдавніші пам'ятки Києва // Проблеми вивчення і охорони пам'яток археології Київщини: Тез. доп. І наук.-практ. обл. конф., присвяч. 140-річчю з дня народж. В.В. Хвойки. — К., 1991. — С. 103—107.

Шовкопляс І. Фастовская позднепалеолитическая стоянка // Археологічні пам'ятки Фастівщини: проблеми дослідження і охорони. Науково-інформаційний бюлетень Прес-музей. — Фастів, 2001. — № 10—11. — С. 18—19.

Яковлева Л. Нові дані про археологічні колекції В. Хвойки з Кирилівської стоянки // АНГ. Вісник археології, мистецтва, культури. — 2000. — № 4—6. — С. 96.

Nuzhnyy Dmytro. The Epigravettian variability of the middle Dnieper river basin // Дослідження первісної археології в Україні (до 50-річчя відкриття палеолітичної стоянки Радомишль): М-ли міжнар. наук. конф. «Радомишль та його історія» (3—4 жовтня 2006 р.). — К., 2008. — С. 96—134.

Soffer O. The Upper Paleolithic of Central Russian Plain. — Orlando, 1985. — 539 p.

П. С. Шидловський, Д. Ю. Прядко

ПОЗДНИЙ ПАЛЕОЛИТ КИЕВСКОГО ПРАВОБЕРЕЖЬЯ

В статье рассматриваются позднепалеолитические памятники расположенные на территории Киевского плато. Материалы стоянок, исследовавшихся с кон. XIX ст. разными учеными, требуют современного анализа в свете новых данных с целью создания культурно-хронологической схемы развития региона в позднепалеолитическую эпоху.

P. S. Shydlovskiy, D. Yu. Pryadko

UPPER PALAEOLITHIC OF KYIV- DNIEPER RIGHT BANK REGION

The article considers the Upper Palaeolithic sites situated on the Kyiv Plato territory. Materials from sites that are investigating since the end of XIX c. by different scientists need to have contemporary analysis. A new data about Upper Palaeolithic makes us possible to create chronological scheme of human culture developing of region.